

COMENIUS ÉS A SÁROSPATAKI KOLLÉGIUM ANYANYELVI OSZTÁLYA

COMENIUS nagy kísérletének, a sárospataki latin iskola átszervezésének sorsa jól ismert a szakirodalomban. Egyre bizonyosabbá válik azonban az a tény is, hogy COMENIUS a helybeli „*schola trivialis*”-t, azaz a kollégium *anyanyelven oktató elemi osztályát* is újjászervezte Sárospatakon, és éppen e munkájának eredménye az 1966-ban nyomtatásban közzétett *Tirocinium* kézírata, valamint a később az *Orbis Pictus* elején elhelyezett „*alphabetum vivum*”. Ha ugyanis nem foglalkozott volna ezzel az osztállyal, ennek az osztálynak belső, „gyakorlati” életével, akkor nyilván nem készítette volna el ezeket a műveket.

Az ebben az anyanyelvi osztályban folyó oktatásnak eléggé pontos képe található a *Schola ludus*-ban. E felsorolt három comeniusi mű alapján felvázolhatjuk COMENIUSnak ezt az eddig még egyáltalán nem ismert sárospataki alkotását is.

Először azonban néhány kérdésre kell választ adnunk: miért éppen itt, Sárospatakon foglalkozott ilyen behatóan COMENIUS az anyanyelvi elemi osztály kérdéseivel, miért éppen itt keletkeztek az ebben az oktatási formában használandó művei?

S egy további kérdés: miért tért el ennek az osztálynak (pontosabban „*schola*”-nak) a megszervezésében attól a „*schola vernacula*”-modelltől, amelyet a *Didactica Magna*-ban már korábban elméletileg leírt?

Kétségtelen, hogy COMENIUS e sárospataki triviális iskolát „tervön felül” szervezte újjá: sem a „*De vocatione in Hungariam brevis narratiuncula*”-ban, sem pedig az „*Illustris Patakinæ Scholæ Idea*”-ban nem esik szó ilyen anyanyelvi osztályokról, csakis a meglévő latin iskola gyökeres átszervezését vállalta, ennek készítette el részletes programját. 1650 májusában, tokaji tárgyalásai idején ugyanis még *nem ismerte a magyarországi kálvinista kollégiumok sajátos szervezetét*.

A magyarországi kálvinisták ebben az időben még nem szerveztek önálló, latin iskolától nem függő, csakis anyanyelven oktató kis-iskolákat, ahol csakis az elemi ismereteket tanulták volna a gyermekek, mindenféle latin nyelvi tananyag kizárásával, — s nem szerveztek önálló, az elemi iskolától független, attól szervezetileg különálló latin iskolát, ahol mindjárt — a korábban megszerzett elemi ismeretek birtokában — latin grammatikai tanulmányokba kezdett volna a kisdíák. A magyar városokban *a város összes, tanulni kívánó kálvinista gyermeke a kollégiumban tanult ebben az időben*: a legelső osztályokban anyanyelvi olvasást-írást, de már latin szavakat és egyszerű nyelvtani szabályokat is; ehhez szorosan kapcsolódtak a grammatikai osztályok, majd pedig a humaniorák, s a filozófiai és teológiai osztályok. Sárospatakon is ez volt a helyzet: az ábécét tanuló kisgyerektől a felnőtt teológusdiákig mind egyetlen intézetben, azonos igazgatás alatt álló intézményben, a *kollégiumban* tanultak.

COMENIUS sárospataki letelepedése után, 1650 végén szemben találta magát a nagy problémával: az anyanyelvi fokozatot nem volt módja a kollégium szervezetének egészéről leválasztania. Ha viszont szilárd alapra akarta építeni újszerű panszofikus latin iskoláját, akkor újszerű módon át kellett szerveznie, tankönyvekkel, módszertani utasításokkal ellátnia a kezdő elemista kisgyermekek osztályát. Ennek köszönhetjük a Tirociniumot, illetőleg az Alphabetum vivum-ot.

Most már választ adhatunk bevezető kérdéseinkre: miért éppen itt foglalkozott COMENIUS az elemi anyanyelvi oktatás módszertani kérdéseivel? Főként azért, mert ekkor a magyar kálvinista kollégiumokban egyetlen szervezeti keretben folyt az anyanyelvi elemi oktatás és a latin tanulmányok, a két tagozat szorosan egybefüggött. *Ehhez a szervezeti kerethez COMENIUSNAK igazodnia kellett.* Ugyanez ok miatt tért el a Didactica Magna-ban felvázolt hat osztályos „schola vernacula” tervétől is: igazodnia kellett az elemi oktatás — itt is, Nyugat-Európában is szokásos — hagyományos, három csoportban vagy szakaszban folyó oktatási keretéhez. (Ez természetesen nem jelentett három évet, hanem egyénileg változó, hosszabb-rövidebb időtartamot.)

Ami COMENIUS kiemelkedő érdeme: *a Sárospatakon már korábban is meglévő „anyanyelvi” osztály* (amely a szokásos módon tagolódott három csoportra) *tananyagát gyökeresen megváltoztatta*, olyan ismeretköröket nyújtott tanulóik számára, olyan módszert honosított meg — vagy legalább is megtette ennek kezdő lépéseit —, amely alkalmassá tette ezt az osztályt (ezt a „schola trivialis”-t) a hét osztályos panszofikus iskolában történő tanulmányok megalapozására.

COMENIUS sárospataki pártfogói — jól tudjuk — nem vették szívesen, hogy a nagy pedagógus kélekedik az újjászervezett latin osztályok megnyitásával: ebben az is közrejátszhatott, hogy COMENIUS nem tartotta megfelelőnek a megalapozást, az elemi ismeretek oktatását, a hagyományos keretek között. Hiszen így kezdi — már címében is ide utaló — „De repertis Pansophici Studii obicibus” (azaz „A panszofikus tanulmány meglelt akadályai”) című munkáját 1650—1651 fordulóján: „Tetszéssel fogadták tervünket, s elhangzott a követelés: bármiként, de el kell kezdeni. Azt feleltem: a terveket jobban meg kell alapozni.”¹ S a háromosztályos latin iskola tervét már részletesen felvázoló, 1651. február 8-án kelt „De reperta ad Authores Latinos promte legendos et clarè intelligendos facili, brevi amoenaque via, Schola Latina tribus classibus divisa” című munkájában más vonatkozásban újra kijelenti: „... kívánatos minél több latin iskolának a felállítására (az anyanyelvű iskolák felállításának szükséges volta ugyanis nem lehet kétséges!)...”² — nyilván Sárospatakon sem.

1652 elején jelent meg az új Vestibulum, ennek előszavában még igen nagyfokú elégedetlenségét fejezi ki a helybeli elemi oktatással kapcsolatban. Ezt írja a vestibuláris osztály vezetőjének: „Osztályodban most (és ezután is) olyan tanulók kerülnek kezéd alá, akik kezdők, újoncok még a latin nyelvben. Anyanyelvükön ugyan tudnak már írni és olvasni, de ebbeli készségük nem érte még el a teljes biztonságot.”³

¹ „Placuerunt haec: requisitumque fieri undecunque initium. Respondi: Fundanda esse consilia melius.” Opera Didactica Omnia (ODO), Prága, 1957. II. kötet, col. 61. — Comenius Magyarországon. Comenius Sárospatakon írt műveiből. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Kovács Endre. Budapest, 1962. 154. — Átvettem az e kötetben szereplő Comenius-művek magyar fordítását, az itt nem közölt, tanulmányomban idézett Comenius-szövegek saját fordításaim.

² „Scholas proinde Latinas erigi quam frequentissimas (vernacularum enim usum non vocamus dubium) optandum est...” ODO II. col. 116.; Comenius Magyarországon 165.

³ „Accipis Tu in classim tuam (et accipies post hac) primos Latinitatis Tirones: legendi quidem et scribendi vernaculae non ignaros, nec tamen adhuc accurate habitum assequutos.” ODO II. col. 135—136.; Comenius Magyarországon 238.

Ennek az előszónak a kézírata 1651 őszén készülhetett. Valószínűleg ugyanakkor fogalmazhatta meg COMENIUS pataki dolgozószobájában a Tirocinium kéziratát. E munka bevezető részének utolsó szavai ugyanis mintha a Vestibulum előző mondatára visszahangoznának: „Nyilvánvalóan ha a latin iskolákba úgy kerülnek a kezdő növendékek, hogy már az alapoktól kezdve járatosak a pontos és gyors olvasásban és írásban, akkor ennek oly szilárdan megvetett alapjára építhető az erkölcsi nevelés, hogy a gyermekek — az első és a legnehezebb akadályokat leküzdve — az új hegycsúcsokat sokkal biztosabban közelíthetik meg, és ennek következtében sikeresen meg is hódíthatják.”⁴

Ma már tudjuk, hogy COMENIUS sárospataki tartózkodása alatt, valószínűleg 1651—1652-ben állította össze — mint közismert — az *Artificii legendi et scribendi Tirocinium* című latin nyelvű gyakorlókönyvecske-tervezetét, amelyet a vestibuláris — azaz az első latin — osztály előtti „schola trivialis” tanulóinak kezébe szánt.⁵ Hogy ez tervezet, az jelzi, hogy a korabeli olvasástanításban — és itt, COMENIUSnál is — használatos legelső gyakorlószövegek: a Miatyánk, a Hitvallás, a tízparancsolat stb. csak címmel szerepelnek itt. A véglegesnek szánt könyvkéziratban ezeknek teljes szövegükkel szerepelniük kellett volna (ahogyan ez majd a Schola ludus-ban is előkerül), hogy a kívülről már tudott szöveget első gyakorlásképpen olvasgassák, átmenetként a teljesen ismeretlen szövegekre. Így cím szerint nem volt semmi értelme ezeket megnevezni a tanulók kezébe szánt ábécéskönyvecskében. Ugyancsak a tervezetjellegre utal a gyakorlásra szánt szótagcsoportok utáni sok „etc.” is.

Hogy COMENIUS ezt az ábécéskönyvecskét a gyermekek kezébe szánta, az kétségtelen: „Olvasókönyvecske, a kezdő tanulók kezébe adandó” — írja róla.⁶

COMENIUS e könyvecske-tervezet elé *részletes módszertani útmutatót* is írt „primae literaturae doctores, parentes et paedagogi” számára, tehát az olvasás-írástanításának szakemberei, a szülők és a tanítók részére. Elképzelése bizonyára a következő volt: az osztály tanítója a tervezet alapján elkészíti *magyar nyelven* az ábécéskönyvecskét, amelyet majd a gyerekek használnak; az oktatást pedig a latin nyelvű útmutató alapján fogja végezni ugyanez a tanító.

Az ábécéskönyvecske három részből áll: táblázatokat, gyakorló szövegeket, valamint három dialógust tartalmaz, ez utóbbiakban a tanító és a tanuló az olvasás és az írás hasznáról beszélget, szerepéről az ember további életében.

Ez így, latinul — ahogyan most a kezünkben van — a sárospataki *anyanyelvű azaz magyar nyelvű iskolában* nyilván nem volt használható, ezért anyanyelvű változatnak kellett készülnie belőle, COMENIUS szándéka szerint, ezt a Schola

⁴ „Nempe si Latinae Scholae tirunculos recte ac celeriter a fundamento legere ac scribere jamgnaros accipient, posito tam firmiter fundamento mos sua superstruere, pueri vero, primis et maximis superatis salebris, novos animosius aggredi montes superareque itidem feliciter poterunt.” Johannis Amos Comenii De rerum humanarum emendatione consultatione catholica. Editio princeps. Prága, 1966. II. kötet, 131. — E kiadásban jelent meg először nyomtatásban a Tirocinium. Újabb kiadása: Johannis Amos Comenii Opera Omnia. 17. kötet, Prága, 1970.

⁵ A Tirocinium-ról Klaus Schaller: Die Pädagogik des Johann Amos Comenius. Heidelberg, 1962. 336—341.; Bakos József: Comenius Tirociniuma. Pedagógiai Szemle, 1966. 416—423.; Mészáros István: Comenius írástanítási módszere. Köznevelés, 1970. 23. sz. 37—38.; a Tirocinium keletkezéséről: Opera Omnia, 17. kötet, 30.

⁶ „Libellus lectorius, tironibus in manum dandus” De rerum humanarum emendatione, II. kötet, 131.

ludus bizonyítja. Ezt olvashatjuk ugyanis a IV. rész negyedik darabjában, a 3. jelenetben, amely a vestibuláris latin osztály munkáját mutatja be: „Milyen eszközeid vannak tanítványaid oktatására?” — szölt a kérdés az osztály tanítójához, aki így válaszolt: „Három könyvecske. Az első a latin nyelvű Tirocinium, melyben az olvasás és az írás elemeit gyakorolják azokon a szóról szóra latinra fordított rövid erkölcsi szabályokon valamint imádságokon, amelyek az anyanyelvű Tirociniumban [anyanyelven] szerepeltek.”⁷

Tehát akkor ez a most kezeink között levő Tirocinium az idézetben szereplő „Tirocinium Latinum” vagyis latinnyelvű Tirocinium? Nem, mert ez az olvasás-írás tanulásának kezdő szakaszához szükséges tananyagot tartalmazza. Ha a gyerek a „schola trivialis”-ban azaz az anyanyelvi osztályban megtanult anyanyelvi szövegeket olvasni és írni, akkor a vestibuláris osztályban teljesen felesleges lett volna *mindent* ismét előlről kezdeni. Itt csak nyilván a latin szövegek olvasásának-írásának sajátosságait kezdték el tanulmányozni, az anyanyelvi olvasás-írás folytatásaképpen.

Igen jelentős a Tirocinium írásoktatási anyaga: újszerűen, változatos módon gyakoroltatja be a kisgyermekkel COMENIUS a betűformákat. Többek között alapelvként szögezi le: amit a gyerekek leírt, azt mindig hangosan mondja is ki, akár egyes betűket, szótagokat vagy mondatokat ír. „Például amikor a *b*-betűt írni tanulják, ahányszor ezt a betűformát leírják, annyiszor ismételve hangoztassák: *bé*.”⁸

Ha minden betűt egyenként, külön-külön ismernek és le is tudnak írni a gyerekek, akkor következik az ábécé betűsorának leírása és megtanulása „kívülről”. Előző példájából kiderül, hogy COMENIUS a betűk „nevét” tanította meg a tanulóknak, a mássalhangzókat tehát magánhangzóval összekapcsolva: a *b* betű „neve” *bé* stb. E megnevezések nélkül egyébként nem is tudtak volna foglalkozni olyan részletesen ezt megelőzőleg a betűkkel.

„Könnyű utat” kívánt mutatni ezután Comenius az egyes betűkapcsolatok kiolvasásának eddig nagyon nehéz és fáradságos munkájában. Többféleképpen gyakoroltatja az egyes hangzók összevonását, írásban is, emlékezetből is, főként a hangzásra koncentrálni a gyerekek figyelmét. Ezután kezdik gyakorolni az ábécés-könyvecskében (azaz a Tirocinium-ban) levő táblázatot, a századok óta szokásos „*ab, eb, ib . . .*” értelmetlen szótagoszlopokkal. COMENIUS azonban — a korabeli szokástól eltérően — e szótagokat csakis egyben olvastatja ki: pl. *ab*, nem pedig úgy, ahogyan a korabeli és a korábbi gyakorlat, amely a gyermekek emlékezetében az „*a-bé-ab*”-ot rögzítette.

A teljes szavak kiolvasásának gyakorlására utalva jegyzi meg COMENIUS, hogy a tanító ne engedje meg, hogy a tanulók a silabizáló módszer szerint olvassák ki ezeket: „Emlékezzen ekkor arra a tanító, hogy az a tiszta olvasás kezdete, ha már abbahagyjuk a szótagokkal való silabizálást [tehát a szótagolva olvasást]. Ne kívánja, hogy — az iskolákban eddig szokásos módon — a szavakat is silabizálják, így például: *S-a-sa; p-i-pi; sapi; e-n-en; t-i-ti; sapienti; -a-, sapientia*. Egyrészt emésztő kínzása ez a gyermeknek, másrészt teljesen haszonnélküli, mert aki az egyes szótagokat már össze tudja illeszteni szavakká, az ezeket [a

⁷ „Libellum trinum. Primus est *Tirocinii Latini*, unde lectionem et scriptionem primam formant, moralesque breves illas gnomas, et pietatis exertitia, quae in *Vernaculo Tirocinio* habentur, ad verbum translata.” ODO II. kötet, col. 922.

⁸ „Exempli gratia dum scribere discunt literam B, quoties characterem hunc scripserint, toties revidendo pronuntient, *Be*.” De rerum humanarum emendatione, II. kötet, 133.

szótagokat] a szavakban — akárhány szótagból is álljanak ezek — maga ki tudja olvasni.”⁹

COMENIUS a Tirocinium-ban főként az írástanítás terén hozott újat, korszerűt, jól és eredményesen használhatót, az írástanítás pontos, aprólékos menetének részletes kidolgozásával. Valószínűleg azonban hamar rájött az ugyanitt javasolt, mások által már régen kritizált olvasástanítás — amely tulajdonképpen, lényegét tekintve a korabeli olvasástanítási módszer átvétele — *legnagyobb gyengéjére*, amely az eredménytelenségnek egyik legfőbb okozója: a betűk „nevének” megtanítása, vagyis a mássalhangzóknak minden esetben magánhangzóval való társítása („. . . a b betűt, ahányszor leírják, annyiszor ismételve hangoztassák: bé . . .”), az alfabétum sorozatának szilárd begyakorlása, és csak *ez után* az olvasás megtanulásának tulajdonképpeni elkezdése. A mássalhangzóknak magánhangzóval összekapcsolt beidegzése nyilvánvalóan itt, a pataki „schola trivialis”-ban azaz az anyanyelvi osztályban is akadályozta az olvasás során a hangzók folyamatos összekapcsolását, a folyékony olvasás gyors megtanulását, akárcsak másutt.

Bizonyára problémát okozott az is, hogy a Tirocinium ábécéskönyvecskéje és módszertani útmutatása *a latin nyelvű szövegek olvasására és írására tanít*, nem pedig magyar szövegekre, ezért nem veszi figyelembe a magyar nyelvi sajátosságokat. A magyar ábécéskönyvecskét ezt már a 16. század óta megtették (pl. az *ő* és az *ü* betűknek a latin alfabétum sorába való beiktatásával). Pedig COMENIUS gondolt erre a problémára, mert határozottan kijelenti: ha az anyanyelv más betűformákat használ, mint a latin, akkor is először a latin betűket kell megtanítani, s utána az anyanyelv betűit, mivel azok írása nehezebb a latin betűk írásánál. „A magyarok a latin betűket használják — írja módszertani útmutatásában, a Tirocinium elején —, ezért itt nincs szükség ennek megtanítására időt fordítani”, ti. a sajátos magyar hangzókat jelentő betűk megtanítására, megtanulására.¹⁰ Nem volt igaza COMENIUSnak, mert például ilyen betű nincs a latin alfabétumban: *ü* vagy *ö*, a magyar nyelv viszont léggé sűrűn használja. De hiába tevődött össze latin betűalakokból például a magyar *sz* vagy *ty* betű, nem úgy kell kiolvasni, mint az ugyanolyan „latin” betűket. A pataki anyanyelvi osztály tanítója — feltételezhetjük — bizonyára kiegészítette a Tirocinium e hiányait.

*

A legfőbb olvasástanítási problémát kívánta megoldani COMENIUS — nem előzmények nélküli — módszertani ötletével, az *alphabetum vivum*mal. Ezzel a kezdők olvasástanulásának legnagyobb nehézségét akarta kiküszöbölni: a betűk „nevének” megtanítását. Ezért az egyes hangzók bemutatásánál különféle állatok jellemző hangjait utánoztatja a tanulókkal, néhány más hangjelenség felidézése mellett. Ennek megkönnyítésére és jobb emlékezetben tartására az

⁹ „Ubi meminerit Praeceptor, syllabizationem cum syllabis jam desuisse, lectionisque purae initium. Non ergo requiret, ut (usitato hucusque Scholis more) voces etiam syllabizentur: exempli gratia *S-a-sa; p-i-pi; sapi: e-n-en; t-i-ti; sapienti: -a-*, *sapientia*. Maceratio illa ingeniorum exesto jam quippe inutilis, quia qui syllabas colligere sigillatim potest, poterit eadem in vocibus (quotcumque syllabarum fuerint) sua sponte pronuntiare.” De rerum humanarum emendatione, II. kötet, 134.

¹⁰ „Quae linguae diversos habent a Latinis literarum characteres (ut Germani, Belgae, Angli, Galli, Poloni) difficiliores habentes ductus quam Latini, hic demum post Latinos docendi et discendi sunt, si gradatim ducere volumus ingenia. Hungari quia Latinis Literis utuntur, nihil hic moneri et morari opus habent.” De rerum humanarum emendatione, 133—134.

ábécé egyes betűinek ismertetésekor táblákon bemutatta nekik a megfelelő állat képét, azután felidéztek az állat hangját, s ehhez asszociálták a hangot jelentő betűt. „Az élőlények képeinek nézegetése eredményeképpen az ábécét tanuló kisdíák könnyen vissza fog emlékezni majd a hangzó és a betűforma kapcsolatára” — ahogyan már az *Orbis Pictus*-előszó első változatában olvashatjuk.¹¹ Ennek az *Orbis Pictus*-változatnak az elején azonban még nem volt ott az élő ábécé képsorozata, ahogyan ugyanebből az előszóból is kiderül: „A betűtanulásnak, az eddiginél könnyebb betűtanulásnak kitűnő eszközeként ad segítséget, ha előzőleg egy szimbolikus ábécét adunk a tanulóknak: mindegyik betűalak mellé oda kell helyezni annak az állatnak, élőlénynek a képét, amelynek hangját az a betű megszólaltatja; így az R mellé kutyát, az S-hez kígyót, az X mellé brekegő békát stb.”¹²

Tehát megkönnyíti az olvasástanítást, ha a tanító a „szimbolikus” ábécét használja kiindulásul, de COMENIUS ekkor még nem iktatta műve első oldalaira az élő alfabetumot. Ezért volt szüksége a magyarázó példákra a fenti mondatban. Az iskolában azonban már nyilván használtatta a tanítóval, be is válhatott, ezért ajánlja.

Ott van már viszont az 1653-ban Sárospatakon kinyomtatott *Lucidarium*-ban, ennek előszava¹³ nyomán végigkísérhetjük COMENIUST — ahogy ezt a *Lucidarium* alapján a pataki iskolába is bizonyára bevezette — az olvasástanítás újabb, hatékonyabb módszerének egyes fokozatainak.

A betűk „megnevezése” helyett az alphabetum vivum segítségével asszociációt hoztak létre a hangzó és a betűalak között, elmaradt viszont az alfabetum betűsorának betanulása. Ha a gyermek megismerte az egyes hangokat és az azokat reprezentáló betűket, ez után az „*Abacus primarium syllabarum*”-ot vegye kezébe — ajánlja COMENIUS. Ez a *Tirocinium*-ban is megtalálható ab-eb-ib stb. szótagoszlopokat foglalta magában. Ezeket a szótagoszlopokat tehát nem kívánta kihagyni, az alábbiakból azonban kitűnik, hogy ezeket nem silabizálva, tehát külön betűnként „névvel” megnevezve gyakoroltatta. (E szótagoszlopok nem a silabizálás feltétlen jelei! Itt jegyezzük meg: a silabizálás nem egyszerűen szótagolva olvasást jelent, hanem olyan szótagolt olvasást, amikor a szótag minden egyes hangját betűnévvel nevez meg a tanuló, majd ezeket vonja sorban össze szótagokká. Mindezt jól példázza COMENIUS fentebb idézett sapientia-példája.)

Az „*Abacus primarium syllabarum*” szótagoszlopainak silabizálás nélküli kiolvasás-gyakorlása után értelmes szavak olvasásának gyakorlása következett, amely a *Lucidarium* képei fölött levő egyszavas *címek* olvasgatásával történt: a kép hatékonyan segíti a szó kiolvasását. Így szól erről a *Lucidarium* előszava: a tanuló „áttanulmányozva tehát az alább majd elhelyezésre kerülő *Abacus primarium syllabarum*-ot (amelyet azonban ebben a latin kiadásban nem volt szükséges közölni), eljuthat a képek tanulmányozásához, illetőleg a fölöttük elhelyezett *címek*hez. Ekkor ugyanis a lerajzolt dolgoknak a látványa — felidézve a dolog nevét — arra figyelmezteti őt, hogyan kell kiolvasni a rajz címét.

¹¹ „Ex ipsa igitur Animalis inspectione vim characteris appositi facile recordabitur alphabetarius tiro, donec usu firmata imaginatio promte omnia suppeditet.” ODO II. kötet, col. 830.

¹² „Literarum lectioni facilius (quam hactenus) addiscendae stratagemata suppeditabit elegans, si eidem Alphabetum praemittatur symbolicum. Literae nimirum cuique characteri appicta illius Animalis, cuius vocem ista litera imitatur, imago. Ut ad R, canis; ad S, serpens; ad X, rana coaxans etc.” ODO II. kötet, col. 830. — A *Lucidarium* előszavában már nincsenek példák.

¹³ *Opera Omnia*, 17. kötet, 42.

Így végigmenve az egész könyvön — egyedül a rajzok címein keresztül — lehetetlen meg nem tanulni az olvasást.”¹⁴ (Megjegyezzük: a Lucidarium képei fölötti címek szótagolva találhatók, az Orbis Pictuséi viszont nem.)

Különösen hangsúlyozza COMENIUS, hogy a gyakorlatokat, a szótagok és szavak kiolvastatását *a belük szokásos „megnevezése” nélkül* kell végeztetni, ezt a módszert teljesen ki kell küszöbölni: „És, mint jeleztem, ne a közönségesen használt, terjengős silabizálás alkalmazásával, a gyermekeknek ezzel a gyötrő kínzásával történjék az olvasástanítás” — írja ugyancsak a Lucidarium előszavában.¹⁵

Magát a Lucidariumot, annak szövegeit az olvasástanítás fontos eszközének szánta szerzője az anyanyelvi iskolában: „E könyvecske ismételt olvasgatása — mivel benne maguknak a dolgoknak részletesebb leírása található — az olvasás készségét teljessé tudja fejleszteni.”¹⁶

A Lucidarium és az 1658-ben nyomtatásban megjelent Orbis Pictus előszava lényegében azonos, az 1653-ban már elkészült szövegen már csak stilizáló munkát végzett később a szerző.

A Lucidarium — az Orbis Pictus korai változata — *kétségtelenül még Sárospatakon elkészült, képanyagával, teljes szövegével*, ezt maga COMENIUS bizonyítja, amikor búcsúbeszédében ezt mondja: „Itt hagyom azonfölül a Lucidariumnak nevezett különleges könyvecskémet, amely tele van a dolgok lajstromát szemléltető képekkel; ez új szerzemény a tanítóknak s a tanulóknak egyaránt jó szolgálatot tesz, miként az előszóban kimutattam.”¹⁷

A Lucidarium képanyagát megtervezte, megrajzoltatta tehát COMENIUS Sárospatakon, ennek egyrésze a helybeli nyomdában napvilágot is látott — ez közismert¹⁸ —, gyakorlatilag tehát nem volt akadály a annak, hogy a pataki kis-iskolások az anyanyelvi osztályban már az alphabetum vivum, képeinek segítségével tanulják az olvasást.

De vajon a Lucidarium *magyar szövege* is elkészült még COMENIUS itt-tartózkodása idején? Lehetséges.

Egyrészt az előszóban igen nyomatékosan hangoztatja COMENIUS, hogy jól elősegíti a latin nyelv tanulását, ha ugyanazokat a szövegeket először anyanyel-

¹⁴ „Lustrato itaque subjecto mox primariarum syllabarum abaco (quem tamen in hac editione Latina non opus fuit adjici) veniri poterit ad lustramen picturarum cum superimpositis inscriptionibus suis. Ubi rursus ipsa rei depictae inspectio, rei nomen suggerens, quomodo picturae titulus legendus sit, monebit. Transitque sic libro toto, per solos picturarum titulos, lectio non addisci non poterit.”

¹⁵ „Et quidem, quod notandum, nulla adhibita vulgari proluxa syllabizatione, permolesta illa ingeniorum tortura, quae hac methodo declinari poterit tota.”

¹⁶ „Iterata enim libelli lectio per ipsas pleniores rerum descriptiones habitum legendi absolvere poterit penitus.”

¹⁷ „Relinquo insuper libellum peculiarem, *Lucidarium* dictum, plenum figuris, Nomenclaturam Rerum ad ocularem demonstrationem deducuntibus; rem novae inventionis, bonique pro docentibus et discipulis usus, ut in eiusdem Praefatione ostendi.” ODO II. col. 1047.; Comenius Magyarországon 392. — Ld. továbbá: a Schola ludus előszavában: „Nos hic pro dilucidanda sensualium Encyclopaedia, pingi et e ligno sculpi curavimus figuras, numero 180, quae nunc (sub titulo Vestibuli et Januae Lucidarii) prelo parantur.” ODO II. 835.; Comenius megjegyzése 1657-ből: ODO II. col. 734—735., II. pars IV. col. 63. Az ODO III. col. 830-on levő megjegyzésben — opusculum hoc in Hungaria adornari caeptum — a befejezést illetően a nyomdai kivitelezésre utal Comenius, ez kétségtelen.

¹⁸ G. H. Turnbull: An incomplete Orbis Pictus of Comenius printed in 1653. Acta Comeniana, 1957. 35—54.; Bakos József: A Vestibuli et Januae Lucidarium pataki kiadásának újabban felfedezett töredékeiről. Eger, 1966.; uő.: Über ein neuentdecktes Fragment der Sárospataker Ausgabe des „Vestibuli et Januae Lucidarium”. Acta Comeniana, 1970. 2. sz. 92—96. — A Lucidarium keletkezéséről: Opera Omnia, 17. kötet, 272—275.

ven, majd pedig pontos latin fordításban kapja a kisdíák: „Új előny származik abból, ha a latin szöveg mindenütt szóról szóra megegyezik a [már korábban megismert] anyanyelvi szöveggel; igen kiváló eredménye lesz mindkettő számára: az anyanyelvű szöveg vezetésével rögtön világossá válik a latin szöveg értelme.”¹⁹

COMENIUS szándékát halljuk a Schola ludus színpadáról is, az első latin osztály tanítójától: fontos tankönyvük a *Lucidarium* (itt a színdarabban *Encyclopaedia Sensualium* a neve): „Ezt a könyveeskét már az anyanyelvi osztályban jól megismerték a tanulók, itt ezért úgy haladunk tovább, hogy ennek következtében számukra a latin nyelv könnyebben elsajátíthatóvá váljék, mivel teljes tartalmában szóról szóra megfelel annak” — ti. az anyanyelvi osztályban megismert anyanyelvű *Lucidarium*-szövegeknek.²⁰

Emellett azt is tudjuk, hogy COMENIUS milyen nagy hévvel fogott neki a párhuzamos nyelvű tankönyvek összeállításához Sárospatakon, sok hozzáértő kollégára támaszkodhatott itt: „... már munkába vettük a latin—magyar nyelvű könyvek elkészítését, melyek ifjúságotok számára a tiszta latinság tölcseirei lesznek. Tudniillik TOLNAI János úr, az iskola igazgatója, és SZŐLŐSI JÁNOS úr, a teológia és a böleselet professzora, e kiváló férfiak, és még néhány tehetségebb férfi a növendékek sorából, akiből az osztálytanítókat kell majd kiválasztani, továbbá a tiszteleltre méltó és ezen a téren már dicséretesen működő férfit, SZILÁGYI BENJAMIN István úr, aki segítő kezét szintén nem tagadja meg tőlünk...”²¹

S idéztük már a *Lucidarium* előszavát: ott COMENIUS kereken kijelentette, hogy az *Abacus Primariarum Syllabarium*-ot a könyvnek „ehhez a latin nyelvű kiadásához” nem szükséges mellékelni, tehát másnyelvű változatot is tervezett.²²

Nincs kizárva tehát, hogy a sárospataki kis-iskolások magyar vagy latin—magyar szövegű, képekkel ellátott kézíratos *Lucidarium* alapján tanultak 1653—1654-ben a kollégium legelső osztályaiban.

Á Tirocinium-ban 1651-ben leírt olvasástanítási eljárás tehát nem bizonyult helyesnek, a kezdő mozzanat ezért az „első ábcé” tanulmányozása lett COMENIUS továbbalakított módszerében, s ebbe kapcsolódott bele azután — ha erre volt lehetőség — a *Lucidarium* magyar nyelvű szövegeinek olvasása. Jól látható mindez a Schola ludus-nak azokban a jeleneteiben, amelyekben a „schola trivialis”-t, azaz az anyanyelvi iskolát mutatja be szerzőnk. E jelenetek részletes

¹⁹ „Unde novum emerget commodum, ut dum Latina vernaculis ad verbum respondebunt ubique, valde clara futura sint utraque, et ductu Vernaculae promptius addiscantur Latina.” ODO II. col. 830.

²⁰ „Libellus jam quoque in Schola Vernacula penitus illis notus; hic autem ideo percurrendus, ut eis hac ratione facilius Latina lingua familiarescat, ubi verbum verbo respondet per omnia.” ODO II. col. 922.

²¹ „In apparandis enim Libellis Latino-vernaculis, publi Vestrae Latinitatis purae, infundibulis futuris, jam occupamur. Clariss. scilicet viri, D. Johannes Tolnai, Scholae Rector, et D. Johannes Szőlősi, Theol. et Ph. Professor, cum excitatoribus aliquot e studiosorum turba, e quibus Classici Praeceptores eligendi erunt. Reverendi item Viro, et in hac palaestra ante jam cum laude versato, D. Stephano Benjamin Szilágyi, qui nobis limam quoque suam non negat.” Uo. col. 113—114. Comenius Magyarországon 163—164. — Csak a párhuzam kedvéért: 1652 elején a Vestibulummal együtt, külön füzetben készen volt annak 26 lapos magyar anyaga is: „Primum eo te collimare volo, ut Vernacula haec Nomenclatura intra bimestre percurratur; quod commode poterit, si quotidie cum discipulis unam absolvas pagellam. Quidni autem? nonnisi 26 foliola sunt.” ODO II. col. 207.

²² Ld. a 14. sz. lábjegyzetet.

áttanulmányozása bizonyítja: *szintézis jött létre a Tirocinium, az Alphabetum vivum és a Lucidarium-előszó módszertani gondolatai között, éppen a gyakorlati kipróbálás hatására.*

A Schola ludus negyedik részében, a III. felvonás három jelenete bemutatja: hogyan történt a sárospataki iskolában — COMENIUS irányítása alatt — a gyermekek anyanyelvi olvasás- és írástanulása.²³ Ez a mű COMENIUS itt-tartózkodásának utolsó évében készült el, darabjait a kollégium diákjai elő is adták, majd a művet a sárospataki nyomda 1656-ban kinyomatta. Mindez valószínűsíti, hogy az itt „eljátszott” módon történt a „schola trivialis”-ban folyó oktatás, nemcsak a szerző pusztá elképzelése, vagy színesen megjelenített vágyálma e három jelenet.

Mindamellet e jelenetek előadása eléggé furcsa lehetett — mai szemmel nézve —, hiszen a szereplők, a januális és atriális osztály tanulói *latin nyelven* mutatták be, mondták el, hogyan folyik az oktatás a *magyar nyelven* oktató osztályban. Hogy itt a latin szöveg ellenére anyanyelvű osztályról van szó, azt kétségtelenné teszi a három jelent szövegének tüzetes végigolvasása.

A „schola trivialis” COMENIUS szerint „az elemistáké és a kezdőké, tanulmányaik tartalmát az érzékelhető dolgok alkotják”.²⁴ Az oktatás három csoportban történt, illetőleg három egymás után következő szakaszból állt.

I. A második jelenetben a *legkisebbeket* látjuk a színen: három gyerek, mind-egyik kezében fatábla „a nemrég megtervezett Alphabetum vivum képeivel”. A Schola ludus e részének megírása tehát nem sokkal az „élő ábécé” megtervezése után történt.²⁵

A tanító feladata a gyermekeket tanítani „a jámborságra, az erkölcsös életre és a betűk megismerésére, írására, helyes kiejtésére”.²⁶ Ennek legfőbb eszköze: „Egyetlen eszközöm van, ez a táblázat, amelyen bemutatom nekik a felrajzolt Alphabetum vivum-ot: élőlények képei vannak rajta, amelyek az egyes betűk hangjait hallatják. A kezdő tanuló tehát rápillantva egy-egy állatra, utánaözva annak hangját, segítség nélkül ejti ki a betűt. Hogy azután miképpen kell leírni ezt a hangot, ezt a mellékelt betűalakból tanulja meg; s így gyakorolja be e betűalak leírását.” — mondja a tanító.²⁷

A továbbiakban a szereplők elmondják, eljártsszák, hogyan történik az egyes hangzók hangoztatása, az egyes betűk megismerése; úgy, ahogyan az a Lucidarium, illetőleg az Orbis Pictus előszavában is olvasható.

Ugyanakkor a gyerekek megtanulják az egyes betűk leírását, elkezdik az egyes betűk leírásának gyakorlását is, éppen úgy, ahogyan a Tirocinium módszertani útmutatásaiban olvasható: előbb fa-íróvesszővel a levegőben, a tanító által megrajzolt betű fölött, majd kretával leírva. A Tirocinium-ban felsorolt imádságok hallás után való megtanítása is a tanító feladata.

²³ ODO II. col. 916—921. Schola ludus: Pars IV. Actus III. Scena II. III. IV. E jelenetek magyar fordítása közreadva: Mészáros István: Népoktatásunk 1553—1777 között. Bp. 1972.

²⁴ „Pro elementariis ac tirocinibus est, quorum sensus exercendi sunt circa res sensuales.” ODO II. col. 615.

²⁵ „... cum recens excogitato Alphabeto vivo” — A Schola ludus és az alphabetum vivum kapcsolatára már Klaus Schaller utalt 1962-ben megjelent, idézett monográfiájában: „Das Tirocinium dürfte vor dem »lebendigen ABC« verfaßt worden sein und vor der Schola ludus, die ja in Teil IV. Akt III. Auftritt 2. bereits über den Gebrauch des »lebendigen ABC« näher unterrichtet” (i. m. 340.). Nem említi még itteni rövid „Leselehrenmethoden”-fejezetében a Tirocinium, az alphabetum vivum, illetőleg a Schola ludus-jelenetek között levő fejlődési-fokozati különbség tényét; az Opera Omnia 17. kötetének kommentárja viszont már említi: 30.

²⁶ „... ad pietatem, ad mores et ad literas noscendum, pingendum, recte pronuntiandum”.

²⁷ „Unicum mihi est instrumentum, Tabella haec! In qua pictum illis exhibeo Alphabetum vivum, animalia scilicet quae Literarum singularum sonos edunt. Tiro igitur Animal quodvis intuens, sonumque illius imitans, per semetipsum pronuntiat Literam; quomodoque idem sonus pingatur, ex adjecta Figura discit, pingereque ipse eandem Figuram consuescit.”

Miután minden betűt megtanultak, vegyesen mindegyiket mindegyikkel összekapcsolva, mindig együtt gyakorolva, kiejtve is, leírva is, akkor már saját nevüket próbálgathatják leírni. Az 1556-i kiadású Schola ludus így hozza ennek példáját: „e-g-o, t-u, i-s, p-a-l, p-a-u-l-u-s etc.” COMENIUS tolla, vagy a nyomda szerdójének keze itt a magyarra siklott: *Pál*, tehát magyarul nevezte meg a Paulus-t.²⁸

Az első csoportban egy hónap alatt tanulták meg az előírányzott tananyagot. COMENIUS e pontos időtartam-megjelölése alapján az is joggal feltételezhető, hogy az egész „schola trivialis”-t egyetlen tanító vezette.

II. A *következő szakaszban* a tanulók a korábbi betűtanulás után „a folyékony olvasást és írást tanulják tőlem, elkezdjük a számolást és az éneklést, teljesebbé tesszük az erkölcsi és a vallásos nevelést” — tájékoztat a tanító.²⁹

Itt már kézikönyvet használnak a tanulók. Címe: „Tankönyv kezdő tanulók számára olvasásból és írásból, számolásból és éneklésből, az erkölcsi és a vallási ismeretekből” azaz latinul: „Tirocinium legendi et scribendi, numerandique et canendi, morum denique pietatis”. Ebből a könyvecskekből veszik a különféle írásgyakorlatokat (pontok, vonalak, keresztek, körök, félkörök), mindezt ismerjük a kezünkben levő Tirocinium táblázatából is.

Az olvasás terén továbblépnek: az általunk is ismert Tirocinium újabb táblázatait tanulmányozzák. Egyrészt további szótagoszlopokat gyakorolnak, illetőleg az egy, két, három, négy szótagos értelmes, rimes szópárokat olvassák. Sor kerül az ugyancsak itt található erkölcsi szabályok ismertetésére és megtanulására, illetőleg a könyvecskében levő 12 különféle ima-szöveg olvastatására. Ezeket már „kívülről” tudják a gyerekek. Jól látható: a Tirocinium-ban *leirt* és a Schola ludus e jelenetében „*eljátszott*” oktatási folyamat tökéletesen egybevág.

A Schola ludus szövegéből nem derül ki, hogy e szakaszban az oktatás mennyi ideig tartson.

III. A harmadik tanulócsoporthoz, *az anyanyelven tanuló legnagyobb fiúk* tananyaga, a tanító megfogalmazásában: „Gyakorolom velük az anyanyelvi szövegek gyors olvasását és írását, a világ alapvető dolgairól való gondolkodást, azok megértését, és hogy mindezt hogyan lehet szóban kifejezni.” Hangoztatja a tanító: „Osztályomból egyesek a latin iskolába kerülnek, mások a műhelyekbe vagy a szántóföldekre.”³⁰

E csoport tankönyve: „Encyclopaedia Sensualium, hoc est omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum, Nomenclatura vera, ad ocularem demonstrationem deducta” azaz „Az érzékelhető dolgok enciklopédiája, vagyis enciklopédiája a világon létező összes alapvető dolognak, az életben előforduló cselekvéseknek; pontos szójegyzék, képekkel szemléltetve”.

A jelenet szereplői részletesen elmondják, hogyan történik a sárospataki „schola trivialis”-ban az „Encyclopaedia Sensualium” azaz a „Lucidarium” egyes képeinek, olvasmányainak feldolgozása. Az anyanyelvű szöveg megléte itt magától értetődő, illetőleg elengedhetetlen követelmény, erre a tanító fentebb idézett célkitűzése is figyelmeztet.

²⁸ Az amszterdami változatban ez a mondat így szerepel: „... literarumque usum pervidere incipient, e-g-o, t-u, i-s, p-a-u-l-u-s, p-e-t-r-u-s, etc.” (ODO, II. col. 917.); a sárospataki kiadásban viszont így: „... literarumque usum pervidere incipient, e-g-o, t-u, i-s, p-a-l, p-a-u-l-u-s, etc.”

²⁹ „... legere et scribere discunt ex me accurate; numerare et canere initialiter; mores et pietatem plenus.”

³⁰ „Exercito illos ad celeriter vernacula legendum et scribendum, speculandumque et intelligendum primarias res mundi, et quibus verbis exprimantur omnia” ... „ex hac mea Classe alii jam ibunt ad Scholas Latinas, alii ad Opificia vel Agriculturam”.

E három comeniusi mű részletes elemzése — úgy véljük — világosan megmutatta: *COMENIUS olvasástanítási metódusa éppen sárospataki tartózkodása idején nagy átalakuláson ment keresztül, az 1651/52-ben készült Tirociniumtól a Schola Ludusban 1654-ben bemutatott iskolaképig. E végső formájában itt, a „schola trivialis” oktatási munkájában kialakult olvasástanítási rendszer nem silabizáló módszer, mert:*

1. a tanító már nem tanítja meg, s főként már nem gyakoroltatja be először a betűket, az alfabétumot, benne a mássalhangzókat magánhangzós „névvel”, hanem a betűk megszólaltatására hangokat, legtöbbször állathangokat utánzó hangokat használ. Ezek magával a mássalhangzóval kezdődnek (pl. *f = fi* és nem *ef*; *m = mum* és nem *em* stb.), az *r* kivételével: „*err*”, de ennek megszólaltatása is egészen biztosan magánhangzó nélkül, csakis a nyelv pergetésével történ, másképp nem is lehet;

2. bár a hagyományos szótag-táblázatokat COMENIUS megtartja és használja, de nem betűztet a szótagok kiolvastatásában, ezeket egyszerre olvastatja ki, akár a táblázatokról, akár a tanuló saját írásáról; ezt segíti a tanító előolvasása vagy előhangoztatása;

3. nem betűztet a szavak kiolvastatásánál sem: ezeket szótagoltatja, de a szótagokat egyben olvastatja, nem betűzéssel.

COMENIUS az olvasástanításban ma is használatos *hangoztató-módszer* egyik nagy rendszerbefoglalója és népszerűsítője.³¹ Módszerével először a sárospataki kisdíjakok tanultak meg anyanyelvükön azaz magyarul olvasni.

COMENIUS „schola trivialis”-ában még két tantárgyról esik szó a Schola ludus színpadán, még a Lucidarium komplex, átfogó ismeretanyaga előtt, a középső csoportban. Már idéztük az ott használt tankönyv címét: *Tirocinium legendi et scribendi, numerandique et canendi* . . .

Részletesen beszélnek a Schola ludus említett jelenetének szereplői az *énekkutatásról*. E tanulmány célja, „hogya a kiszemelt zsoltárokat, himnuszokat és szenténekeket pontosan megtanulva, szépen énekelhessem, és énekelve az Istent dicsérhessem, lelkemet felüdítem a hívek gyülekezetében és másutt . . .”³²

COMENIUS nem elégedett meg a dalok szöveges éneklésével: szolmizáltatta is diákjait. Az öt vonalból álló vonalrendszeren hét helyre helyezte el a kulcsot; hat hangból álló skálát, hexachordot gyakoroltat be, az egyes hangokat a következő szolmizációs nevekkal neveztetni meg: *ut, re, mi, fa, sol, la*; de ismeri a hetedik (*si*) hangot is; a hangjegyek alakjával hétféle ritmust különböztet meg.

³¹ A korábbi kezdeményezésekről ld. *Földes Éva: Népoktatási, népnevelési törekvések a korai antifüdalís népi-forradalmi mozgalmakban*. Bp. 1964. 187—233.; *Schaller* i. m. 336—341.; *Robert Alt: Bilderatlas*. Berlin, 1966. I. 202—207. — Klaus Schaller írja: „Trotz anderer Meinungen, wie etwa Hendrichs Feststellung in seiner Ausgabe des Tirocinium von 1948 und Geißler in Nr. 101. S. 81. Valentin Ickelsamer hatte bereits darauf hingewiesen, dass, die stummen Laute (b-p, d-t, k-q) eigentlich nicht ausgesprochen werden können, und er hatte im Leseunterricht die »Lautiermethode« gefordert.” (i. m. 339.) Csak kiegészítjük ezt a megállapítást: Comenius műve előtt ez a „Lautiermethode” azonban nem jelent meg a maga teljes tisztaságában, teljes rendszerében, mentesen minden káros hagyománytól: az alapelv következetes végigvezetése, alkalmazásának részletes „módszeres” kidolgozása a maga komplexitásában is váratott még magára, hiszen maga a „hangoztatás” nyilvánvalóan csak a kiindulás.

³² „. . . ut Psalmos, Hymnos et Cantica Spiritualia quaecumque per memetipsum recte addiscens, suaviter cantare et cantando Deum laudare, animamque meam oblectare, in Sanctorum coetu et alibi, queam.”

A színpadi jelenet során a szereplő gyerekek többféleképpen is bemutatták tudásukat, többek között úgy is, hogy a tanító elénekeltette velük szolmizálva, kottából a harmincnolcadik és a hetvenegyedik zsoltárt.

A Schola ludus mindkét kiadásában kottával ellátott rövid skála- és hangközgyakorlatok is találhatók: a sárospataki kiadásban e gyakorlatok előtt beírva láthatjuk ábécés-névvvel ellátva az egyes vonalközökre és vonalakra helyezhető kulcsok nevét: az alulról számított első vonaltól kezdve a-b-c-d-e-f-g-a-b nevekkel. Az amszterdami kiadásból ez hiányzik.

*

Vajon elkészült-e a továbbfejlesztett Tirocinium? Az a Tirocinium, amelyet ma ismerünk, kétségtelenül az első változat. A Schola ludus fentebb említett jelenetében, a „schola trivialis” második csoportjában szóba kerülő teljesebb tartalmú Tirocinium, amelyben az ének és a számolás tanításának anyaga is megtalálható — ez lenne a második változat. És vajon mi az oka annak, hogy bár a második Tirocinium címében a számolás is szerepel, mégis, a Schola ludus színpadán egyetlen szó sem esik arról, hogy a „schola trivialis”-ban számolástanítás folyt volna. Valóban: COMENIUS teljesen figyelmen kívül hagyta volna ezt a fontos ismeretkört?

Valószínűleg nem, csak megalkudott a rendelkezésére álló lehetőségekkel: nem fért bele az időkeretbe. Annál részletesebben beszélt a számolás tanításáról a vestibuláris osztállyal kapcsolatos sárospataki tervében.³³

És a Pampaedia-ban, amely az eddig elmondottakkal párhuzamosan készült COMENIUS sárospataki dolgozószobájában. Abból azután az is kitűnik, hogy nem adta fel a hat osztályos „schola vernacula”-tervét, sőt azt éppen konkrét pataki tapasztalataival továbbfejlesztette. Terjedelmes tanulmányt igényelne és érdemelne: COMENIUS most ismertetett sárospataki anyanyelvi-elemi iskolai tapasztalatai, ötletei és elkészült módszertani művei hogyan ötvöződtek bele a Pampaedia-ban leírt „Schola Pueritiae” nagyszabású, széles távlatú koncepciójába.³⁴

*

Az elemi osztállyal is foglalkozott tehát COMENIUS Sárospatakon, rövid itt-tartózkodása idején, nemcsak a latin iskolával. Vajon valóban panszofikus anyanyelvi kis-iskolává formálódott a kollégium legalsó, a kis gyermekeket magába tömörítő osztálya, ez a „népiskola”, ahonnan egyesek a latin iskolába, mások a szántóföldekre és a műhelyekbe kerülnek? A Schola ludus jeleneteinek pontos egyezése az elkészült latin nyelvű segédkönyvek anyagával (Tirocinium, alphabetum vivum, Lucidarium-Orbis Pictus) sejtetni enged, hogy jelentős lépések történtek ezen a téren is.

E művek magyar változatairól nem tudunk, de ezeket nyilván nem is kereshetjük COMENIUS kézíratai, könyvei között, ezeket — ha elkészítették — mások készítették el. Jól megfigyelhető, hogy milyen nagy határozottsággal ajánlja búcsúbeszédében a Lucidarium használatát a tanítók és tanulók figyelmébe, de — hangsúlyozza — úgy használják, ahogyan szerzője „az előszóban kifejtette”,³⁵ Ebben az előszóban azonban — mint láttuk — sok szó esett az anyanyelvről, a Lucidarium latin szövegeinek anyanyelvű variánsairól.

³³ ODO II. col. 36—37.

³⁴ De rerum humanarum emendatione, col. 144—168.

³⁵ Ld. a 17. sz. lábjegyzetet.

Éppen ezért úgy véljük, hogy nem utasíthatjuk el olyan határozottan ennek az első sárospataki anyanyelvű panszofikus iskolai osztálynak a létét, mint ahogyan azt nagy monográfiájában *Milada BLEKASTAD* teszi,³⁶ azzal érvelve, hogy nem ismerték fel ennek jelentőségét az iskola helyi vezetői. A kollégium vezetőinek véleményét e kis-iskola ügyében nem ismerjük, se mellette, se vele szemben, csakis COMENIUS konkrét véleményét, konkrét tevékenységét, konkrét műveit ismerjük ezzel a helyi iskolatípussal kapcsolatban.

COMENIUS Sárospatakról távozva ennek az osztálynak — vagy kisiskolának — a tanítójától is elbúcsúzott, az alkalomhoz igazodva a szokásos sztereotíp szak kifejezést alkalmazva munkájával kapcsolatban (ahogyan a három újjászervezett latin osztály vezetőjéhez szóló búcsúszavakban is csak a szokásos, hagyományos tananyagelnevezéseket említi, nem esik szó semmi újításról, pedig azt biztosan tudjuk, hogy azokban az osztályokban jelentős változások történtek.) Így szólt COMENIUS az anyanyelvű osztály vezetőjéhez: „Te, ROZGONYI, utódaiddal az olvasás elemeit szorgalmasan tanítsd!”³⁷ S neki is szólt COMENIUS kedves figyelmeztető szava, akárcsak a latin osztályok vezetőihez: „Csak kövesse mindenki számára kijelölt ösvényt, eltévedni nem lehet.”³⁸

Kétségtelen: COMENIUS helyes ösvényt, biztos irányt, járható utat mutatott az anyanyelvű elemi oktatás számára is.

³⁶ *Milada Blekastad: Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Wert und Schicksal des Jan Amos Komensky. Oslo—Praha, 1969. 514.*: „So konnten auch die pausophischen Kinderschulen in der Muttersprache nicht entstehen, da ihre Bedeutung nicht erkannt wurde.” — *Orosz Lajos* szerint Comenius látta Sárospatakon az anyanyelvű iskola hiányából fakadó nehézséget, de segíteni nem tudott rajta (Comenius sárospataki iskolareformja. *Pedagógiai Szemle, 1971. 303.*), ugyanebben a tanulmányában azonban azt is megállapítja: „Comenius pataki búcsúbeszéde alapján filológiailag kimutatható, hogy az anyanyelvű iskola pótlására és a Vestibulum-Janua sikeresebb elsajátítása végett Comenius a három latin osztály elé egy előkészítő, valószínűleg anyanyelven olvasást, írást is tanító osztályt szervezett.” (Uo. 307.)

³⁷ „Tu Rozgoni (cum successoribus tuis) primae litteraturae diligenter trade rudimenta” ODO II. col. 1048.; Comenius Magyarországon. 395. — Megjegyezzük, hogy a „primae litteraturae rudimenta” nem az olvasás elemeit jelentette, hanem az anyanyelvű iskola teljes anyagát: a latin iskolában foglalkoznak majd a „litteraturá”-val.

³⁸ „Sequatur tantum designatam sibi quisque semitam, aberrari non poterit.” ODO II. col. 1047.; Comenius Magyarországon 392.